

ПСИХОЛОГІЗАЦІЯ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ПРОЗИ: ІДЮЖАНРОВИЙ АСПЕКТ (на матеріалі роману Дж. М. Кутзее “Slow Man”)

Стаття має на меті розкрити специфіку ідіостильових рис творчості південноафриканського письменника Дж. М. Кутзее крізь призму художнього психологізму — текстової категорії, що властива постколоніальній прозі, та з урахуванням жанрової специфіки постколоніального роману. У центрі уваги дослідження знаходяться мовні та композиційні засоби психологізації досліджуваного твору. Проведений аналіз показав, що дослідження психологізму як невід’ємної властивості постколоніального роману є ефективним засобом моделювання ідіостильових характеристик мовної творчої особистості. Пронизуючи всі рівні художнього тексту, психологізм віддзеркалює внутрішній світ персонажа літературного твору, одночасно розкриваючи його художній задум ідейно-емоційний зміст твору.

Ключові слова: ідіостиль, жанр, постколоніальний роман, художній психологізм, психологізація.

Цель данной статьи заключается в раскрытии специфики идиостильовых черт творчества южноафриканского писателя Дж. М. Кутзее сквозь призму художественного психологизма — текстовой категории, свойственной постколоніальной прозе, а также с учетом жанровой специфики постколоніального романа. В центре внимания исследования находятся языковые и композиционные способы психологизации анализируемого произведения. Проведенный анализ показал, что изучение психологизма как неотъемлемой особенности постколоніального романа является эффективным средством моделирования идиостильовых характеристик языковой творческой личности. Пронизывая все уровни художественного текста, психологизм отражает внутренний мир персонажа литературного произведения, раскрывая художественный замысел и идейно-эмоциональное содержание произведения.

Ключевые слова: идиостиль, жанр, постколоніальной роман, художественный психологизм, психологизация.

The article is aimed at revealing the characteristics of J. M. Coetzee’s idio-style through the prism of artistic psychologism, a textual category pertinent to

postcolonial fiction, with a special emphasis on postcolonial novel genre specificity. The study focuses on linguistic as well as compositional means of psychologization in the novel in question. The research proved that as a relevant property of postcolonial novel, psychologism seems to be an effective way of modeling the idiosyncrasy of a linguistic creative personality. Manifested on all literary text levels, psychologism represents the personage's inner world, reveals the concept of the text as well as its emotive meaning.

Key words: *idiosyncrasy, genre, post-colonial novel, artistic psychologism, psychologization.*

Найпривабливішою рисою художньої літератури визнається її властивість розкривати таємниці внутрішнього світу людини, її емоції, думки, почуття, переживання, хвилювання тощо. Звідси прагнення науковців з різних галузей знань, у тому числі й лінгвістичних, описати різні психологічні стани людини, пояснити природу людської комунікації з психологічних позицій. Не виключенням у цьому відношенні є й лінгвопоетика, одним із пріоритетних напрямків якої на теперішньому етапі її розвитку є дослідження специфіки реалізації творчої мовної особистості. Сповідуючи антропоцентричний підхід до розгляду мовних та мовленнєвих явищ, лінгвопоетичні студії приділяють пильну увагу вивченню індивідуально-авторських особливостей світосприйняття, вербально втіленого в художньому творі.

У статті пропонується підхід до опису ідіостильових характеристик прози південноафриканського письменника Дж. М. Кутзее крізь призму психологізму, як однієї з текстових категорій, що знаходить своє вираження у творчому доробку письменника. Вивчення ідіостиля прозаїка чи поета, зорієнтоване на аналіз художнього тексту в аспекті його категорій, враховує, з одного боку, функціонально-стильову специфіку літературного твору, а з другого, його жанрову природу.

Мета цієї розвідки полягає в розкритті індивідуально-авторських рис прози видатного південноафриканського письменника Дж. М. Кутзее шляхом ідентифікації та аналізу засобів психологізації в романі “Slow Man” (“Повільна людина”).

Поставлена мета зумовлює вирішення таких **завдань**: 1) визначити жанрову своєрідність роману Дж. М. Кутзее “Slow Man” (“Повільна людина”) та окреслити історичний та культурологічний контексти творчості відомого письменника; 2) пояснити специфіку вивчення ідіостиля автора художнього твору з опорою на текстові категорії; 3) уточнити зміст поняття “художній психологізм” у постколоніаль-

ному вимірі; 4) виявити та описати засоби психологізації в романі “Slow Man” (“Повільна людина”).

Ідіостиль, слідом за В. П. Григор’євим, розуміємо у роботі як систему змістових та формальних лінгвістичних характеристик, властивих творам певного автора, що робить унікальним втілений у цих творах авторський спосіб мовного вираження [1: 81]. Як індивідуально-авторське світосприйняття, відбите в літературному творі, ідіостиль завжди маркований певним історичним та культурологічним забарвленням.

У сучасних лінгвістичних школах моделювання ідіостиля відбувається в межах таких дисциплін як лінгвопоетика, функціональна стилістика, психолінгвістика, комунікативна стилістики, когнітивна поетика тощо [див.: 2; 3], кожна з яких робить акцент на певних текстових одиницях, що несуть важливу інформацію про художній світ письменника. У фокус уваги лінгвопоетичного підходу до вивчення ідіостиля потрапляють, насамперед, елементи мовної та композиційної організації тексту, що репрезентують індивідуально-авторську картину світу, проаналізовані з урахуванням культурно-історичного контексту та з огляду на жанрові особливості певного художнього твору. Саме такий ракурс обрано в нашій статті для з’ясування ідіостильових характеристик прози Дж. М. Кутзее.

Роботи відомого південноафриканського письменника, лауреата Нобелівської і двох Букеровських премій з літератури Дж. М. Кутзее належать до так званої крос-культурної або мультикультурної літератури, виникнення якої було зумовлене важливими історичними подіями ХХ століття — розпад колоніальної системи і утворення постколоніального простору [4: 11]. “Постколоніальна література” представлена англomовними творами, написаними мешканцями колишніх британських колоній, до яких можна віднести творчість Дж. М. Кутзее, а також творчим доробком громадян Великобританії, що не належать до білої раси [5: 3]. Праці мультикультурних письменників насичені історичними і культурологічними реаліями і порушують питання взаємодії між людьми, расами, мовами. Такі письменники є “одночасно і сучасними етнографами своєї власної культури і її інтерпретаторами” [4: 24].

Не випадковим у цьому відношенні є звернення англomовних письменників постколоніального простору до жанру роману, за допомогою якого вони намагаються осягнути проблеми людини в конкретному соціальному контексті [5; 6; 7]. Підкреслюючи нео-

класичний характер літературного процесу кінця XX — початку XXI століття, літературознавці водночас відмічають тенденцію до глобалізації романної форми, переосмислення класичних рис жанру роману, іноді навіть його деформацію [8].

Серед домінантних рис англomовного постколоніального роману XXI століття переважає психологізм [3; 5: 5; 6: 6; 7], який допомагає всебічно відтворити життя людини, змальовуючи її духовні, психологічні, екзистенціальні характеристики, зобразити пошуки та осягнення людиною смислу свого існування у динамічному та суперечливому світі. Саме такі питання порушуються у романі Дж. М. Кутзее “Slow Man” (“Повільна людина”), де провідною є тема самотності й відчайдушної, болісної боротьби людини з тим, що називається її долею.

Головного героя роману, 60-річного фотографа Пола Реймента, збиває машина, коли він їде на велосипеді до супермаркету. У лікарні йому ампнують частину ноги, він відмовляється від протезів, протестуючи у такий спосіб проти всього штучного, повертається додому і стає повністю залежним від сторонніх людей. Цей нещасний випадок докорінно змінює світосприйняття головного героя та бачення самого себе у світі. Отже, психологізм, а точніше художній психологізм, є провідною рисою зазначеного літературного твору.

Поняття “художній психологізм” уведено в науковий обіг Лідією Гінзбург, яка тлумачить його як “дослідження душевного життя людини в його протиріччях і глибинах” [9: 28]. Зародившись ще в епоху античності й середньовіччя, психологізм як літературне явище пройшов декілька етапів свого розвитку. Наразі у фокусі уваги науковців при дослідженні процесу психологізації літературного твору знаходяться питання, пов’язані, перш з все, з визначенням засобів художнього втілення психологізму та його ролі в цілому тексті, методологією аналізу психологічних явищ, впливу жанру та стилю на реалізацію категорії психологізму в художньому тексті [див.: 8; 9; 10; 11; 12].

З огляду на те, що психологізм є багатоаспектним явищем і функціонує в художньому тексті на всіх рівнях, його ідіостильове моделювання у лінгвістичному ключі передбачає комплексний аналіз твору, що базується на дослідженні екстралінгвістичних (соціально-історичний, культурологічний, літературний) контекстів і власне лінгвістичних (словесні та композиційні) чинників психологізації.

Вербально психологізація роману Дж. М. Кутзее “Slow Man” (“Повільна людина”) втілюється за допомогою: 1) психологічного портре-

ту головного героя, що включає як зображення внутрішнього стану героя, його почуттів, думок, так і опис зовнішності; 2) психологічної деталі; 3) емоційно відтвореного місця дії; 4) пейзажної психологізації. На композиційному рівні психологізація набуває ефективності за рахунок, по-перше, взаємодії різних композиційних форм (діалогу, внутрішнього монологу, психологічного авторського зображення), по-друге, змін точок зору оповідача і головного героя. Слід зауважити, що в художньому творі відбувається взаємодія словесних і композиційних засобів психологізації.

Структурними маркерами втілення психологізму в дослідженому романі пропонуємо вважати **психологізовані контексти**, тобто такі фрагменти художнього твору, які описують певний психологічний стан головного героя за допомогою емоційно навантажених різнорівневих лінгвістичних одиниць. Наприклад, *HE IS BEING rocked from side to side, transported. From afar voices reach him, a hubbub rising and falling to a rhythm of its own. What is going on? If he were to open his eyes he would know. But he cannot do that just yet. Something is coming to him [...].*

Frivole. Something like panic sweeps over him. He writhes; from the cavern within a groan wells up and bursts from his throat.

'Pain bad?' says a voice. 'Hold still.' The prick of a needle. An instant later the pain is washed away, then the panic, then consciousness itself.

He awakes in a cocoon of dead air. He tries to sit up but cannot; it is as if he were encased in concrete. Around him whiteness unrelieved: white ceiling, white sheets, white light; also a grainy whiteness like old toothpaste in which his mind seems to be coated, so that he cannot think straight and grows quite desperate. 'What is this?' he mouths or perhaps even shouts, meaning. What is this that is being done to me? or What is this place where I find myself? or even What is this fate that has befallen me? [13: 14].

Виокремлений контекст вважаємо психологізованим, оскільки він описує емоційний стан тривоги, страху і відчаю головного героя, який не розуміє, що з ним відбувається (*What is going on?*) після аварії, у лікарні. Вербально ідея занепокоєння і невідання репрезентована за допомогою словесних метафор: *from the cavern within a groan wells up and bursts from his throat* (зсередини, немов з печери, зростає стогін і виривається із горла), *he awakes in a cocoon of dead air* (він просинається у коконі мертвого повітря) і художніх порівнянь: *something like panic sweeps over him* (його охоплює паніка), *it is as if he were encased in concrete* (так, ніби його закатали у цеглу), *also a grainy whiteness like old toothpaste in which his mind seems to be coated* (зерниста білизна, подібна

засохлій зубній пасті, здається вкрила його мозок). Ефект психологізації підсилюється тут й завдяки включенню у структуру фрагменту неповних (номінативних) речень (*The prick of a needle*), які, разом з повними реченнями, створюють атмосферу невпевненості і хвилювання персонажа. Повторення прикметника *white* (білий) та його деривату *whiteness* (білизна) метонімічно вказують, з одного боку, на місце, де відбувається дія (лікарня), а з другого — розгубленість головного героя.

Композиційно емоційне напруження Пола втілюється за допомогою внутрішнього монологу, у ході якого головний герой ставить собі питання (*What is this that is being done to me — Що зі мною роблять?*; *What is this place where I find myself? — Де я опинився?*; *Що зі мною відбулося?*), на які, на жаль, не може дати відповідь.

Особливої значущості під час аналізу механізмів психологізації роману Дж. М. Кутзее “*Slow Man*” (“Повільна людина”) набуває проблема точки зору або концептуальної позиції, оскільки точка зору має великий потенціал щодо визначення меж і можливостей психологічного дослідження особистості в художньому романному творі [11]. У художньому тексті можна говорити про два типи психологічної точки зору: внутрішню і зовнішню [11]. У першому випадку для оповідача (та/або одного із персонажів) поведінка і внутрішній світ головного героя — об’єкт аналізу. У другому випадку об’єкт і суб’єкт психологічного аналізу співпадають.

Досліджуваний художній твір написаний з об’єктивної точки зору, проте іноді відбувається переключення об’єктивної і суб’єктивної психологічної перспектив, і таким чином, створюється ефект поліфонії і багатовимірного зображення внутрішнього світу головного героя. Наприклад:

From being irascible he becomes sullen. He wants to be left alone; he does not want to speak to anyone; he suffers fits of what he thinks of as dry weeping. If only real tears would come! he thinks. If only I could be washed away in tears! He welcomes those days when for one reason or another no one arrives to take care of him, even if it means he has to get by on biscuits and orange juice.

He blames his gloom on the painkillers. Which is worse, the cloud of gloom in the head or the ache in the bone that keeps him awake all night? He tries doing without the pills and ignoring the pain. But the gloom does not lift. The gloom seems to have settled in, to be part of the climate [13: 46].

Пол Реймент надзвичайно сильно страждає від власної безпорадності, самотності (*alone*) та нестримного болю (*the ache in the bone that*

keeps him awake all night — біль у кістках, не дає заснути). Лексичними маркерами такого психологічного стану героя у наведеному уривку слугують емоційно забарвлені слова та словосполучення: *irascible* (дратівливий, запальний), *sullen* (понурий), *alone* (самотній), *suffers [...] dry weeping* (страждає від внутрішнього плачу), *tears* (сльози), *gloom* (смуток), *ache, pain* (біль).

Автор обирає об'єктивну психологічну точку для репрезентації душевних страждань головного героя: розповідь йде від третьої особи (*He wants to be left alone; he does not want to speak to anyone; he suffers fits of what he thinks of as dry weeping*). Водночас суб'єктивація цього контексту відбувається за рахунок залучення прямої мови (*If only I could be washed away in tears!*) — мовлення Пола, що віддзеркалює його власну точку зору на трагічну подію у його житті. Отже, створюється ілюзія всебічного зображення емоційного стану персонажа.

Проведений аналіз показав, що дослідження психологізму як невід'ємної властивості постколоніального роману ХХІ ст., є ефективним засобом моделювання ідіостильових характеристик мовної творчої особистості. Пронизуючи всі рівні художнього тексту, психологізм віддзеркалює внутрішній світ персонажа художнього тексту, одночасно розкриваючи художній задум та ідейно-емоційний зміст твору. Перспективи подальшого дослідження в цьому ключі вбачаємо у вивченні художнього психологізму не тільки як засобу розкриття внутрішнього світу героя літературного твору, а й як потужного чинника побудови сюжету, композиції і структури художнього тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Григорьев В. П. Грамматика идиостиля: В. Хлебников / В. П. Григорьев. — М.: Наука, 1983. — 223 с.
2. Андреев А. Н. Психологизм в литературе / А. Н. Андреев // Целостный анализ литературного произведения. — М.: НМ Центр, 1995. — С. 80–89.
3. Шаркунова О. В. Идиостиль художественного текста как индивидуальное сочетание экстра- и интралингвистических параметров, основанных на референтных отношениях // Материалы международной заочной научно-практической конференции “Актуальные вопросы филологии, искусствovedения и культурологии”, 12 сентября 2011 г. / О. В. Шаркунова. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://sibac.info/files/2011_09_12_Phyllology.html
4. Толкачев С. П. Мультикультурный контекст современного английского романа: Дис. ... доктора филол. наук: спец. 10.01.03 “Литература народов стран зарубежья (западноевропейская литература)” / Сергей Петрович Толкачев. — М., 2003. — 381 с.

5. Кубрак М. С. Исторические взгляды и творческая деятельность Дж. М. Кутзее: Автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 07.00.03 “Всеобщая история (новейшая история)” / М. С. Кубрак. — М., 2012. — 16 с.
6. Константинова Н. В. Лингвостилистические особенности прозы Дж. М. Кутзее: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Н. В. Константинова. — СПб., 2009. — 21 с.
7. Толкачев С. П. Мультикультурализм в постколониальном пространстве и кросс-культурная английская литература // Знание. Понимание. Умение. — 2013. — № 1 [Электронный ресурс] / С. П. Толкачев — Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/1/Tolkachev_Multiculturalism-Cross-cultural-Literature/
8. Федоров А. А. Модификация психологического романа и современная английская проза (Дж. Барнс, И. Макьюэн) // Liberal Arts in Russia. — 2012. — Vol. 1 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://libartrus.com/arch/2012-1-1/03_Fedorov.pdf
9. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе / Л. Я. Гинзбург. — М.: INTRADA, 1999. — 415 с.
10. Есин А. Б. Психологизм русской классической литературы: книга для учителя / А. Б. Есин. — М.: Просвещение, 1988. — 17 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://thelib.ru/books/a_b_esin/psihologizm_russkoy_klassicheskoy_literatury.html
11. Забабурова Н. В. Эволюция художественного психологизма во французском романе XVII — XIX веков (от М. де Лафайет до Стендаля): Автореф. дис. ... доктора филол. наук: спец. 10.01.05 “Романские языки” / Н. В. Забабурова. — М., 1989. — 36 с.
12. Золотухина О. Б. Психологизм в литературе: пособ. по спецк. для студ. / О. Б. Золотухина. — Гродно: ГрГУ, 2009. — 181 с.
13. Coetzee J. M. Slow Man / J. M. Coetzee. — N. Y.: Viking Penguin, 2003. — 198 p.

Стаття надійшла до редакції 20.09.13